

PSIXOLOGIK NAZARIYALARDA XARAKTERGA YONDASHUVLARI**Daribayev Atabay Baxit o'g'li**

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Pedagogik psixologiya kafedrası

Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: **Sagindikova Nargiza Jubatkanovna**

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Pedagogik va psixologiya kafedrası o'qituvchisi. Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15861600>

Annotatsiya. Ushbu maqolada psixologik nazariyalarda xarakterga yondashuvlar nazariy tahlil qilinadi. Xarakter shaxsning muhim psixologik kategoriyasi sifatida o'rganilib, uning turli nazariy maktablar nuqtai nazaridan qanday tushuntirilishi yoritilgan. Maqolada qadimgi temperament nazariyasidan boshlab, psixoanalitik, gumanistik, biheviyistik, kognitiv, shaxsiy xususiyatlar va tipologik yondashuvlardagi xarakter talqinlari tahlil qilinadi. Har bir yondashuvning asosiy g'oyalari va xarakter shakllanishiga bo'lgan yondashuvlari batafsil ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu nazariyalar insonning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini tushunishda qanday ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Xarakter, psixologik nazariya, temperament, psixoanaliz, gumanistik psixologiya, biheviyizm, kognitiv yondashuv, shaxsiy xususiyatlar, tipologik yondashuv, psixologik tahlil.

APPROACHES TO CHARACTER IN PSYCHOLOGICAL THEORIES

Abstract. This article presents a theoretical analysis of approaches to character in psychological theories. Character is studied as one of the most important psychological categories of personality, and its interpretation from the perspectives of various theoretical schools is highlighted. The article analyzes character concepts starting from the ancient temperament theory, followed by psychoanalytic, humanistic, behaviorist, cognitive approaches, as well as trait theories and typological approaches. The core ideas of each approach and their perspectives on character development are examined in detail. Moreover, the article shows how these theories serve as scientific foundations for understanding personal development and social adaptation.

Keywords: Character, psychological theory, temperament, psychoanalysis, humanistic psychology, behaviorism, cognitive approach, personality traits, typological approach, psychological analysis.

ПОДХОДЫ К ХАРАКТЕРУ В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТЕОРИЯХ

Аннотация. В данной статье проводится теоретический анализ подходов к характеру в психологических теориях. Характер рассматривается как важнейшая психологическая категория личности, раскрывается его трактовка с точки зрения различных теоретических школ. В статье анализируются представления о характере, начиная с древней теории темперамента и заканчивая психоаналитическим, гуманистическим, биехевиористским, когнитивным подходами, а также теориями личностных черт и типологическими подходами. Подробно рассматриваются основные идеи каждого подхода и их взгляды на формирование характера. Также показано, как эти теории служат научной основой для понимания личностного развития и социальной адаптации человека.

Ключевые слова: характер, психологическая теория, темперамент, психоанализ, гуманистическая психология, биехевиоризм, когнитивный подход, личностные черты,

типологический подход, психологический анализ.

Psixologiyada xarakter tushunchasi shaxsning eng muhim psixologik kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Xarakter insonning shaxsiy fazilatlarini, ijtimoiy xulq-atvori va ichki psixologik xususiyatlarini ifodalovchi muhim tushuncha bo'lib, u insonning tashqi muhitga va jamiyatga munosabatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Psixologik adabiyotlarda xarakterga berilgan ta'riflar turlicha bo'lsa-da, uning asosiy mazmuni insonning ichki individual sifatlarini majmui, ijtimoiy xatti-harakatlari va munosabatlarida namoyon bo'ladigan barqaror psixologik xususiyatlar to'plami ekanligiga asoslanadi.

Psixologik nazariyalarda xarakterga yondashuvlar turli yo'nalishlar va maktablar doirasida shakllangan bo'lib, har bir nazariya xarakterni o'z nuqtai nazaridan talqin qiladi. Dastlabki yondashuvlar qadimiy davrlarga, xususan, qadimgi Yunon faylasuflari Hippokrat va Galen davrlariga borib taqaladi. Ular inson xarakterini temperamentga asoslangan holda to'rtta asosiy tipga ajratgan: sangvinik, xolerik, melanxolik va flegmatik. Bu tipologiya insonlarning biologik xususiyatlariga asoslanib, xarakterni fiziologik omillar bilan bog'laydi.

Psixanalitik yondashuvda esa xarakter tushunchasi insonning ongsiz ehtiyojlari va psixodinamik jarayonlari asosida tushuntiriladi. Zigmunt Freyd insonning xarakterini id, ego va super-ego o'rtasidagi ichki psixologik nizolar natijasi sifatida ko'radi. Freydga ko'ra, id insonning ongsiz, instinktiv ehtiyojlari manbai bo'lsa, ego real hayot talablariga moslashuvchi, super-ego esa axloqiy me'yorlarni aks ettiruvchi psixik strukturalardir. Ushbu uchlik o'zaro to'qnashuvi natijasida insonning shaxsiyati va xakteri shakllanadi. Freydning izdoshi Erik Erikson esa psixososial rivojlanish nazariyasida inson xakterining shakllanish jarayonini hayotiy bosqichlarga bog'lab, har bir bosqichda yuzaga keladigan ijtimoiy-psixologik inqirozlar inson xakterini shakllantiruvchi muhim omillar ekanligini ta'kidlaydi.

Gumanistik psixologiya vakillari, jumladan, Abraham Maslow va Karl Rojers esa inson xakterini shaxsning o'z-o'zini anglash va o'zini o'zi aktualizatsiya qilish jarayoni bilan bog'lashadi. Ularning nazariyasida insonning ichki salohiyatini ro'yobga chiqarish va o'zini to'laqonli shaxs sifatida anglash asosiy o'rin tutadi. Maslow o'zining ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida insonning xakteri yuqori darajadagi ehtiyojlar, ya'ni o'zini o'zi aktualizatsiya qilish ehtiyoji orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Rojers esa insonning xakteri uning shaxsiy tajribasi, o'zini anglash darajasi va shaxslararo munosabatlari orqali rivojlanishini ta'kidlaydi.

Biheviortistik yondashuvda esa xakter insonning tashqi muhit ta'sirida shakllanadigan xulq-atvor reaksiyalari majmui sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv vakillari, jumladan, Jon Uotson va B.F. Skinner inson xakterini tug'ma emas, balki tashqi muhitdan o'rganilgan xatti-harakatlar natijasi sifatida ko'rib, xakter insonning hayot davomida o'zlashtirgan tajribalari va shartli reflekslari asosida shakllanishini ta'kidlaydilar.

Kognitiv yondashuv vakillari esa inson xakterini aqliy jarayonlar, ya'ni tafakkur, idrok, xotira, diqqat va qaror qabul qilish mexanizmlari orqali shakllanadigan psixologik tuzilma sifatida tushuntiradilar. Albert Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-kognitiv nazariya inson xakterini modellashtirish, kuzatish va o'z-o'zini boshqarish jarayonlari orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Bandura insonlarning boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali ulardan o'rnak olishini va bu jarayon xakter shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Shuningdek, shaxsiy xususiyatlar nazariyasida xakter shaxsning barqaror individual xususiyatlari majmui sifatida o'rganiladi. Raymond Kettel tomonidan ishlab chiqilgan 16 omilli

shaxsiy xususiyatlar modeli inson xarakterini o'lchash va tavsiflashda keng qo'llaniladi. Kettel o'z tadqiqotlarida inson xarakterining asosiy o'lchovlarini aniqlashga harakat qilgan va bu xususiyatlarni o'z ichiga olgan keng qamrovli model yaratgan.

Tipologik yondashuvlar esa inson xarakterini ma'lum tiplar asosida tasniflashga qaratilgan. Karl Yung insonlarni psixologik tiplar nazariyasiga asoslanib, introvert va ekstravert tiplarga ajratgan. Yungga ko'ra, introvertlar o'z ichki dunyosiga, ekstravertlar esa tashqi dunyoga ko'proq yo'nalgan bo'ladi. Ushbu tipologiya insonning xarakterini aniqlashda keng qo'llaniladi.

Nemis psixologi Karl Leonhard va rus psixologi Andrey Lichko tomonidan ishlab chiqilgan xarakter aksentuatsiyasi nazariyasi esa inson xarakterining haddan tashqari kuchaygan yoki kuchsizlangan jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Ularning tadqiqotlarida inson xarakterining aksentuatsiyalangan tiplari aniqlangan bo'lib, bu tiplarda ma'lum psixologik xususiyatlar kuchli namoyon bo'lishi ta'kidlangan.

Xulosa qilinsa, psixologik nazariyalarda xarakterga yondashuvlar o'ziga xos yondashuvlar va asoslarga ega bo'lib, har bir nazariya inson xarakterini o'z nuqtai nazaridan talqin qiladi. Biologik, psixoanalitik, gumanistik, biheavioristik, kognitiv va tipologik yondashuvlarning har biri inson xarakterining turli jihatlarini ochib beradi va uning shakllanishida o'ziga xos omillarni ta'kidlaydi. Ushbu nazariyalar inson xarakterining murakkab va ko'p qirrali tuzilishini ilmiy asosda tushuntirishga imkon beradi. Xarakterga oid nazariyalar insonning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va psixologik farovonligini o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Асмолов А.Г. «Психология личности». — Москва: МГУ, 2001.
2. Леонгард К. «Акцентуированные личности». — СПб.: Питер, 2001.
3. Личко А.Е. «Психопатии и акцентуации характера у подростков». — СПб.: Питер, 2000.
4. МакКрае Р.Р., Коста П.Т. «Личностные черты в теории и практике». — СПб.: Речь, 2004.
5. Мейерс Д.Г. «Социальная психология». — СПб.: Питер, 2007.
6. Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Holt.
7. Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of Personality*. London: Kegan Paul.
8. Cloninger, S. (2004). *Theories of Personality: Understanding Persons*. Pearson Education.
9. Larsen, R. J., & Buss, D. M. (2005). *Personality Psychology: Domains of Knowledge about Human Nature*. McGraw-Hill.
10. Funder, D. C. (2010). *The Personality Puzzle*. W. W. Norton & Company.
11. Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2011). *Perspectives on Personality*. Pearson Education.
12. SAGINDIKOVA N. RESPONSIBILITY AND ITS MANIFESTATION IN YOUTH PSYCHOLOGY
13. Daribaev A., Sagindikova N. HISTORY OF PSYCHOLOGY //Modern Science and Research.2024. T. 3. №. 1. C. 1162-1166.
14. Sagindikova N. J. RESEARCHING THE ESSENCE OF GENDER IN PSYCHOLOGY //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 999-1003.
15. Sagindikov J. N. TAKE RESPONSIBILITY IN STUDENT LIFE //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 1. – C. 1038-1042.